

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2022, 3(1), s. 74-91

19. Yüzyılda Batılı Seyyâhların Mardin İzlenimleri
Yüksek Lisans Öğrencisi M. Rahmi AKBULUT

19. Yüzyılda Batılı Seyyâhların Mardin İzlenimleri

M. Rahmi AKBULUT¹

Özet

Tarihin birçok döneminde farklı isimlerle anılan Mezopotamya bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olan Mardin; farklı etnik, dinî ve kültürel unsurları bir arada bulundurması sebebiyle birçok batılı seyyâhın uğrak noktasından biri olmuştur. Şehir, tarihin hemen hemen her döneminde birçok seyyâhın oldukça ilgisini çekmiş ve araştırmalarına konu olmuştur. Seyahatnâmelerde aktarılan bilgiler; şehrin siyasi, ekonomik, idari, kültürel, dinî ve toplumsal yapısı hakkında çeşitli bilgiler sunarken, bu bilgilerin dönemin portresini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu makalede, 19. yüzyılda Mardin'e gelen J. S. Buckingham, L. W. Heude, G. P. Badger, B. Fraser, J. M. Kinneir, W. F. Ainsworth, M. P. Warkworth ve H. Southgate başta olmak üzere Batılı seyyâhların etnik, dini, mimari, ekonomik, toplumsal ve kültürel gözlemleri mukayeseli bir biçimde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Mardin, Seyahatnâme, Seyyâh, 19. Yüzyıl.

Mardin Impressions of Western Travelers in the 19th Century

Abstract

Mardin, one of the most important cities of the Mesopotamian region, which has been known by different names in many periods of history; Due to the fact that it contains different ethnic, religious and cultural elements, it has been one of the frequent destinations of many western travelers. The city has attracted the attention of many travelers in almost every period of history and has been the subject of their research. While the information conveyed in the travelogues provides various information about the political, economic, administrative, cultural, religious and social structure of the city, it can be said that this information reveals the portrait of the period in the city. In this article, the ethnic, religious, architectural, economic, social and cultural values of western travelers, especially JS Buckingham, LW Heude, GP Badger, B. Fraser, JM Kinneir, WF Ainsworth, MP Warkworth and H. Southgate, who came to Mardin in the 19th century. Observations will be tried to be analyzed in a comparative way.

Key Words: Mesopotamia, Mardin, Travelogue, Traveler, 19th Century.

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, rahmiakbulut22@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1974-3520.

Giriş

19. yüzyılda Mardin'e uğrayan seyyâhların gözlemlerine geçmeden önce Mardin'in şehir tarihi ve coğrafi konumu hakkında bilgi vermek oldukça önemli bir husustur. Nitekim şehrin tarihine ve coğrafi konumuna hâkim olmak seyyâhların neden buraları ziyaret ettiklerini kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir. Mardin; denizden bin ile bin yüz metre yüksekliğinde, Yukarı Dicle Havzası'nı Cezire Ovası'na bağlayan noktada ve yüksek bir sırt üzerinde kurulmuştur. Şehir; İran, Anadolu ve Azerbaycan'ı Suriye, Irak ve Cezire bölgesine bağlayan hâkim yolları bünyesinde barındırmaktadır (Taştémir, 2003: 43). Bir başka ifade ile Tur Abdin olarak adlandırılan bölgenin en batı kısmında Diyarbekir-Nusaybin yoluna hâkim, Mardin Dağı'nın zirvesinin yüz metre altında ve dağın güneye bakan sırtında bulunmaktadır (Göyünç, 1969: 1). Tur Abdin olarak adlandırılan dağ silsilesi günümüzde halk arasında kullanılmaya devam etmektedir. Ağırlıklı olarak kireç taşından oluşan bu dağ silsilesi; ilk çağlarda Masius, Orta Çağ'da ise Tur Abdin olarak tanımlanmıştır (Erkanal, 2004: 1). Yine Coğrafya Muallimi Kolağası Ali Cevad *Memâlik-i Osmâniyyenin Târîh ve Coğrafya Lügati* adlı eserinde Mardin'in konumunu Masius Dağı'nın cenubunda (güney) şekliyle ifade ederken, dağın yüksekliğini bin yüz metre olarak belirtmiştir (Cevad, 1314: 718). Abdüsselam Efendi'nin *Mardin Tarihi* adlı eserinde ise şehir, coğrafi konum olarak "Büyük Rebia"² topraklarının bir parçası şekliyle nakledilmiştir (Güneş, 2007: 3). Şeşen'in kaydına göre ise Nusaybin ve Dara; Diyar-ı Rebia'da bulunurken, Mardin; Diyar-ı Bekir bölümüne dâhil edilmiştir (Şeşen, 1993: 509).

Şehrin ne zaman ve nasıl kurulduğu hakkında kesin bir bilgi kaydı yoktur. Kavram olarak Mardin ismi ilk defa M.S. 4. yüzyıl Roma tarihçilerinden Ammianus Marcellinus'ta geçmektedir (Taştémir, 2003: 43; Bilgicioğlu, 2003: 48; Göyünç, 1969: 2; Alioğlu, 2013: 44). Antakyalı olan Ammianus Marcellinus'un kaydına göre, Diyarbekir-Nusaybin yolu "Maride"den geçmektedir. Bu noktada Maride, Mardin olarak kabul edilmiştir (Akis, 2007: 430; Arslan, 2019: 13). Bunun yanı sıra şehir, Arapça eserlerde Maridin, Ermeni kayıtlarında Merdin, Süryani kaynaklarda ise Marde, Merdo, Merdi ve Merdin şekliyle geçmektedir. Merdin, aynı zamanda Süryanicede kaleler anlamına gelmektedir. Yine Hanna Dolapönü, şehrin en eski isimlerinden bir diğerinin Ardobe olduğunu kaydetmiştir (Arslan, 2019: 13). Abdulgani Efendi, *Mardin Tarihi* adlı eserinde Mardin isminin dönemin Fars hükümdarının

² El-Cezire bölgesi sonraki dönemlerde bölgede yaşayan Araplar tarafından üçe bölünerek yeniden adlandırılmıştır. Bu bölümler; Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Bekir bölümleridir. Bkz. Şeşen, 1993: 509.

çocuğu olan Mardin'in başından geçen olaylardan dolayı şehre verildiğini aktarır. Benzer bir aktarım Abdüsselam Efendi'nin *Mardin Tarihi*'nde de görülmektedir. Nitekim Abdüsselam Efendi de Pers kralının çocuğu olan Mardin'in başından geçen olaylar silsilesinden dolayı adının şehre verildiğini belirtmiştir (Güneş, 2007: 3; Zengin, 1999: 5). Joseph Von Hammer'ın kaydına göre ise şehir, ismini İnan Hükümdarı Beşinci Ardeşir'in Marde kavminin bir kısmını buraya yerleştirmesi ile almıştır (Hammer, 1330: 163; Göyünç, 1969: 4).

Mardin; Asur, Med, Hurri, Mitanni ve Babil uygarlıkları gibi tarihi M.Ö. 3000'lere dayanan medeniyetler tarafından kontrol altına alınmıştır (Alioğlu, 2013: 44). Şehir, ilk dönemlerden yedinci yüzyılın ortalarına kadar ilk olarak Roma ile Pers, daha sonra Bizans ile Sasani³ güçlerinin çatışma alanı olmuştur. Özellikle Dara ve Nusaybin bölgelerinin bu çatışmalar sonucunda oluşturulduğunu söylemek mümkündür (Dinç, 2021: 311). İslâmiyet'in bölgeye yayılmaya başlayacağı süre zarfına kadar Mardin, kale konumunda kalmıştır. Coğrafi konumu ve şehrin kalesinin oturduğu dağ silsilesinden dolayı Mardin; zapt edilmesi zor, savunmaya da son derece elverişli bir konumdadır (Nasıroğlu, 2012: 828; Taştemiş, 2003: 43). Özellikle 18. yüzyılın sonlarına kadar var olduğu bilinen şehrin surları, savunmayı etkin kılan bir diğer önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Bilgicioğlu, 2003: 48). Gürhan'a göre Mardin surları, dar bir alanı kaplamakla beraber Diyarbekir surlarına göre zayıf bir yapıda olup, günümüze kadar intikal ettirilememiştir (Gürhan, 2015: 221). Bu anlamıyla Mardin, 11. yüzyılın sonlarına kadar konumu itibarıyla askeri amaçla kullanılan bir kale konumundan öteye geçememiştir (Taştemiş, 2003: 44). Şehir, İslâm orduları tarafından ilk kez Hz. Ömer döneminde (640) ele geçirilmiş, daha sonra çeşitli dönemlerde Hamdaniler, Mervaniler, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Artuklular, Eyyübiler, Anadolu Selçukluları, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Osmanlılar tarafından kontrol altına alınmıştır (Arslan, 2019: 14; Çerme, 2009: 99; Yılmaz, 2009: 53). Mardin'in kentsel kimliğine ilişkin en belirgin gelişmenin ise Artuklular döneminde meydana geldiği görülmektedir. Bölgenin Artukluların hâkimiyetine geçmesiyle birlikte kalenin güney yamacında bulunan merkezde yoğun bir imar ve bayındırlık faaliyetleri de gerçekleştirilmişti (Dinç, 2021: 313). Mardin ve çevresinde Osmanlı hakimiyeti ise Yavuz Sultan Selim döneminde Safeviler ile olan yoğun mücadeleler sonucunda tesis edilmiştir. Bölgenin çarpışmalar neticesinde ara ara el değiştirmesine karşın Dede Kargın sahrasında yapılan savaşta, Safevilerin gücü kırılmış ve bölgede tam olarak Osmanlı hakimiyeti (1516) başlamıştır (Özcoşar, 2019: 5).

³ Bölgedeki Roma-Pers ve Bizans-Sasani savaşları hakkında tafsilatlı bilgi için Bkz. Kütük, 2018: 61-111.

1- Seyahatnâmelerin Özellikleri ve Önemi

Arapça “gezmek” anlamında kullanılan “seyahat” ile Farsça kökenli “risale, mektup” anlamına gelen “nâme” kelimesinin birlikte kullanılmasından meydana gelen seyahatnâme kelimesi “gezi mektubu” ya da “gezi eseri” olarak anlamlandırılmıştır (Gemi, 2016: 40). Çağrıcı, seyahatin “seyh” (suyun yeryüzünde sürekli akması) kökünden türediğini ve kelimenin yürüme, gitme, gezip dolaşma gibi anlamlara geldiğini belirtirken, yolculuk eden kimseyi de gezip dolaştığı için “sâih” ya da “seyyâh” kavramlarıyla ifade etmiştir (Çağrıcı, 2009: 7; Canlı, 2019: 13-14). Arapça seyahatnâme yerine daha çok “rihle” kullanılırken, Farsçada yaygın olarak “sefer-nâme”, İngilizcede “travelogue” ya da “travel writing” şeklinde kullanılmıştır (Yazıcı, 2009: 9; Tarduş, 2020: 5). Seyahat ve nâme kavramlarından hareketle seyahatnâmeleri, aslında planlı ve amacı olan dolaşma ve hareket hâlinde olma durumunun, etkilerinin ve sonuçlarının aktarıldığı eserler olarak nitelemek mümkündür (Tarduş, 2020: 5). Bu türün temel amacı gezilen görülen yerlerin tarihlerini, kültürlerini, toplumlarını, güzelliklerini, geleneklerini ve göreneklerini tanımanın yanı sıra farklı kişilere bu yerleri tanıtmaktır (Nasıroğlu, 2010: 3). Dolayısıyla seyyâhın seyahat aşamasında gezip gördüğü yerler, edindiği tecrübeler ve seyahati esnasında hissettiği veya duyduğu her şey seyahatnâmelere konu olabilir (Gemi, 2016: 42). Seyahatnâmelerin tarihi oldukça eski dönemlere gitmektedir. Eski dönemlerden bu yana seyahatnâmelerin tarihçiler için de sosyal tarih açısından en önemli kaynaklardan birini teşkil ettiğini görmekteyiz. İlk örneklerini Herodot ve Strabon’un verdiği bu eserler, süreç içerisinde değişikliklere uğramıştır (Yılmaz, 2013: 588; Tarduş, 2020: 6; Üçel-Aybet, 2018: 16). Seyahatlerin siyasi, dini veya ilim amaçlı olabileceği gibi iktisadi, savaş, sağlık ya da kıtlık gibi sebeplerden kaçmak amaçlı olması da muhtemeldir (Gemi, 2016: 40).

Seyahatnâmelerde dil, önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türde ortaya konulan eserlerin dili yalın ve anlatıma dayalıdır. Eserlerde çoğunlukla hikâye tarzı anlatım mevcuttur. Bunun yanı sıra seyyâhlar, genel anlamda anlattıkları olayları abartılı bir şekilde nakletmektedirler. Dolayısıyla bu türde verilen eserlerde, Mübalâğa sanatı sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Gemi, 2010: 44). İslâmiyet’te bu türün yazılması ve yaygınlaşması, İslam’ın yayılması ile paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. İslamiyet’in yaygınlık kazanmasıyla birlikte, farklı ülkeleri ve bölgeleri tanımak amacıyla görevlendirilen elçilerin bir bölümü gezdikleri yerler ile alakalı eserler ortaya koymuşlardır (Tarduş, 2020: 7; Yazıcı, 2006: 105). Bunun yanı sıra Batılıların doğuya yaptıkları seferleri ise şu şekilde açıklamak mümkündür: Dini amaçla yapılan seferler, ticari amaçla yapılan seferler, elçi sıfatı ile farklı ülke ya da bölgelere giden

devlet adamlarının tuttıkları notlar, savaş esirlerinin notları, ilmi çalışma yapmak isteyenlerin seyahatleri sırasında yazdıkları ve misyonerlik faaliyeti amacıyla seyahat edenler şeklinde sıralanabilir (Nasıroğlu, 2010: 3). Batı'nın doğuya yaptığı seyahatler, özellikle 15 ve 16. yüzyıllarda oldukça artış göstermiştir. Bu tarihlerde doğu bölgesine gelen seyyâhlar, ağırlıklı olarak Osmanlıyı incelemek üzere gönderilmiş kent soyluları olarak gösterilmektedir (Gözütok, 2010: 98). 13. yüzyıl ile 16. yüzyıllar arasında, Osmanlı'nın bölgelerini genişletmesiyle Batı ile olan münasebetleri sıklaşmış, birçok seyyâh bölgeye gelerek seyahatnâmeler kaleme almışlardır. Bu yüzyıllar arasında seyahatnâmelerin nitelik olarak birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Yılmaz'ın ifadelerine göre, seyahatnâmelerin içeriği birincil derecede Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ile olan siyasi ve ekonomik iş birliği çerçevesinde şekillenmiştir (Yılmaz, 2013: 589). Özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da başlayan Doğu'yu bilimsel olarak inceleme fikri, türün gelişmesine katkı sağlayan önemli hususlardan biridir. Bunun yanı sıra bu yüzyılda, Batının Aydınlanma Dönemi düşünürlerinin etkisiyle seyahatnâmelerin içeriği daha siyasi ve daha eleştirel bir nitelik kazanmıştır. Eserlerin edebi yönü, yerini gerçekliğe, sahada ürettiği bilgiye ve güvenilirliğe bırakmıştır (Nasıroğlu, 2010: 2; Gözütok, 2010: 98; Avcı, 2020: 32). 19. yüzyılda buharlı gemiler ve demiryolları ile gelişen seyahat koşulları, Doğu-Batı temasını daha fazla güçlendirmiştir. Bu dönemde klasik olarak tanımlanabilecek seyyâh, yerini uzman kişilere bırakmıştır. Tarihçi, coğrafyacı, arkeolog, jeolog vb. gibi disiplinlere mensup olan seyyâhlar, alanlarına uygun olarak verilere dayalı bilimsel eserler ortaya koymaya başlamışlardır. Ayrıca filoloji, etnografi gibi bazı disiplinlerin kurumsallaşmaya başlaması ve oryantizmin akademik bir alan olarak gelişim göstermesi, Doğu hakkındaki verilerin daha sistemli bir hâl almasını sağlamıştır (Yılmaz, 2013: 590-591). Avcı'nın ifadesi ile 19. yüzyılda kaleme alınan seyahatnâmeleri, emperyalizmin kültürel ürünü olarak ele almak mümkündür (Avcı, 2020: 32).

2- Seyyâhların Kaleminden Mardin Şehri

a) Şehir ve Mekân

19. yüzyılın başında (1813) Mardin'e gelen J. M. Kinneir⁴, şehre dair gözlemlerini aktarırken geçtiği bir tepenin ardından on sekizinci milde Mardin Kalesi'nin ve kasabasının görüşe açıldığını belirtmektedir. Geçtiği yolun dik ve dar bir patikadan oluştuğunu vurgulayan

⁴ Yarbay, gezgin ve diplomat olan J. M. Kinneir (1782-1830) Linlithgow'da (Birleşik Krallık) doğmuştur. 1808/9 yılları arasında İran'da askeri amaçla bulunmuş, 1810 yılında Mezopotamya bölgesine seyahat etmiştir. Bkz. Chichester, 1892: 192-193.

seyyâh, etrafının üzüm bağları ile çevrili olduğunu, ardından kayalık bir vadiye indiklerini kaydetmiştir. Ayrıca vadinin alt kısımlarını tarif eden seyyâh; şeftali, dut, kayısı, ceviz gibi meyve ağaçlarının ve bahçelerinin bulunduğunu bildirmektedir (Kinneir, 1818: 428-429). J. Silk Buckingham⁵, 1816'da Mardin'e yolculuğu sırasında şehre yakın geçtiği arazileri tarif ederken, toprağın verimliliğinden ve mısır tarlalarının ekili olduğu, bol hasat veren zengin kahverengi topraklardan söz etmektedir. Toprakların verimli ve bol miktarda su ile beslenmesinden dolayı geçmiş dönemlerde iyi iskân edilebileceğinin tahminini yapan seyyâh, Keldaniler diyarı olarak belirttiği Mardin çevresinin ve Mezopotamya Ovası'nın en az Kenan Diyarı kadar ünlü olduğunu kaydetmiştir (Buckingham, 1827: 314-315). Nitekim Kinneir'de Buckingham ile benzer bir biçimde Mardin çevresinin çok verimli olduğundan söz ederken, arazilerin dört yüz, beş yüz kat kadar ürün verdiğini eklemektedir (Kinneir, 1818: 431). Seyyâh J. P. Fletcher⁶, ilk çağlardan beri Mezopotamya Ovası'nın bereketinin ve zenginliğinin kutsandığını kaydederek ovanın önemine ayrıca dikkat çekmiştir. (Fletcher, 1850: 85). Mardin'e uğrayan bir başka seyyâh olan L. W. Heude⁷, şehre gelirken Kinneir ve Buckingham'da olduğu gibi etrafta üzüm bağlarının bulunduğunu, ancak bu bağların bakımsız olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Heude'nin aktarımına göre, bu kısımlar çok sayıda haydut tarafından istila edilmiştir. Kasabanın bulunduğu dik ve dar tepeye doğru çıkan seyyâh; şehrin kalenin güney yamacında bulunduğunu, kaleyle birleşen surlarla çevrili olduğunu söylemiş ve çevresini yaklaşık 3 mil olarak göstermiştir (Heude, 1819: 224-225, 230). Yine şehre uğrayan G. P. Badger⁸ de diğer seyyâhlar gibi şehre tırmanışın zorluğundan, üzüm bağlarından ve meyve ağaçlarından bahsetmektedir. Kasabanın kalenin güney yamacına inşa edildiğini gözlemleyen seyyâh, şehrin Mezopotamya Ovası'na hâkim oluşunun ayrıca üzerinde durmaktadır (Badger, 1842: 47).

W. F. Ainsworth⁹, Mardin'e dair gözlemlerini paylaşırken şehre ulaşmaya yakın, ötesinde köylerin bulunduğu dere ve zeytin ağaçlarıyla dolu vadiden geçtiklerini aktarmıştır. Ayrıca Masius dağ silsilesinin kireç taşından meydana geldiğini belirten seyyâh, Mardin'in bu kaya

⁵ Yazar ve gezgin olan J. S. Buckingham (1786-1855) Flushing'de (Birleşik Krallık) doğmuştur. Erken yaşamının büyük bir kısmını denizcilikle geçiren seyyah daha sonra edebiyata yönelmiş ve 1832 de milletvekili seçilmiştir. Özellikle Hindistan'a yolculukları sırasında birçok ülkeyi gezdiği görülmektedir. Bkz. Barker, 1886: 202-203.

⁶ Tenese'de (ABD) doğan seyyah J. P. Fletcher'in (1811-1875) hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

⁷ Asker ve gezgin olan L. W. Heude (1789-1825) Birleşik Krallık'da doğmuştur. İngiltere'nin Doğu Hindistan şirketinde teğmen olarak görevlendirilmiş bu sırada geziler yapmıştır. Bkz. www.idref.fr (E. Tarihi: 31/03/2022).

⁸ Birleşik Krallık'da doğan seyyah G. P. Badger (1815-1888), misyoner kolejinde okumuştur. Çalışmalarını da misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda yürüttüğünü söylemek mümkündür. Bkz. www.stringfixer.com (E. Tarihi: 30/03/2022).

⁹ Yerbilimci, coğrafyacı ve gezgin olan W. F. Ainsworth (1807-1896) Exeter'de (Birleşik Krallık) doğmuştur. 1835/37 yılları arasında Mezopotamya bölgesini gezmiştir. Bkz. www.tr.travelogues.gr (E. Tarihi: 31/03/2022).

silsilesinin en yüksek tepelerinden birinin üzerinde kurulduğunu kaydetmiştir (Ainsworth, 1842: 111, 113). Bu yüzyılda Mardin'e uğrayan bir diğer seyyâhlar ise Oswald H. Parry¹⁰ ile H. Southgate¹¹'dir. Bu seyyâhların şehir ve mekân ekseninde aktardığı bilgilerin yine diğer seyyâhlar gibi Mardin'e dair önemli bilgiler sunduğu bilinmektedir. Parry, şehrin denizden yaklaşık olarak dört bin fit yükseklikte olduğundan söz etmektedir. Bunun yanında seyyâh surların dışından bakıldığında şehrin çarpıcı bir görünüme sahip olduğunu aktarırken evlerin kireç taşından ve iyi bir şekilde inşa edildiğinden bahsetmiştir. Şehre çıkmaya başlarken zeminin giderek bozulmaya ve engebeli olmaya başladığını aktaran Southgate ise Mezopotamya Ovası'nın çok etkileyici olduğunu, göz ile sınırlarının belirlenemediğini belirtmiştir. Ovası âdeta bir okyanusa benzeten seyyâh, yüzeyin bir okyanus gibi sessiz ve hareketsiz olduğunu, üzerinde bulunan küçük höyüklerinde birer ada gibi görüldüğünün benzetmesini yapmıştır (Parry, 1895: 73-74; Southgate, 1840: 271). Yine ovanın uçsuz bucaksız ve sınırsız bir genişlikte olduğunu gözlemleyen Ainsworth, ufkun en uç noktasının belirsiz olduğunu kaydederken bir diğer seyyâh Parry, ovanın göz alabildiğine uzadığını ve ekili olan buğdayların yanısıra ebegümece, anemon, peygamber ve balsam çiçeklerinin ekili olduğu renkli bir manzarasının bulunduğundan söz etmektedir (Ainsworth, 1842: 115; Parry, 1895: 73-74). Kinneir, Mezopotamya Ovası'ndan bahsederken, bir zamanlar şehirler ve köylerle dolu olan ovanın şimdi kasvetli bir ıssızlığa büründüğünü aktarmıştır (Kinneir, 1818: 430). Şehrin konumunu, zirvesi harap hâlde bulunan kalenin güney yamacında, şeklinde gözlemleyen Kinneir, aynı zamanda kasabanın kaleden başlayarak yarım ay şeklinde tepenin çevresinde olduğunu nakletmiştir. Bunun yanı sıra Kinneir, Heude'den farklı olarak şehrin çevresini, yaklaşık 2.5 mil uzunluğunda bir taş duvarla çevrili olarak göstermiştir (Kinneir, 1818: 433).

Mardin'e seyahat gerçekleştiren bir diğer seyyâh J. B. Fraser¹² de gezi sırasında, Heude'nin kayıtlarına benzer kayıtlar tutmuştur. Nitekim seyyâhın belirttiğine göre, Mardin yolu yağmacı kabileler ile doludur (Fraser, 1842: 223). Şehre sarp ve bakımsız bir yoldan ulaştığını kaydeden Fraser, Mardin Kalesi'ni dik kenarlı, kireç taşı bir uçurumun tepesinde zikretmiştir. Ayrıca Fraser de Buckingham gibi zengin mısır tarlalarından geçtiklerini ifade

¹⁰ Piskopos ve gezgin olan Oswald H. Parry (1868-1936) Birleşik Krallık'da doğmuştur. 1892 yılında Mardin ve çevresini gezmiştir. Bkz. Tarduş, 2020: 39.

¹¹ Piskopos ve gezgin olan H. Southgate (1812-1894), Maine'de (ABD) doğmuştur. 1840'lı yıllarda Mezopotamya bölgesini gezmiş ve notlar almıştır. Bkz. www.stringfixer.com (E. Tarihi: 30/03/2022).

¹² Gezgin ve Edebiyatçı olan J. B. Fraser (1783-1856) Reelick'de doğmuştur. 1833/34 yılları arasında İran'a diplomatik bir görev ile gitmiş bu sırada Mezopotamya bölgesini gezmiştir. Bkz. Rigg, 1889: 211-212.

etmiştir (Fraser 1842: 224). Bu dönemin bir başka seyyâhları olan Hormuzd Rassam¹³ ve General F. R. Chesney¹⁴ de yağma meselesine dikkat çekmektedir. Rassam'a göre, Suriye ve Mezopotamya bölgelerinde ıssız bir bölgeden güvenli bir şekilde seyahat etmek için vilayetin sağlamakla yükümlü olduğu korumaların alınması gerekmektedir. Yine Chesney, şehre gelirken yağmacı Arap, Kürt ve Yezidilere karşı kervan ile seyahat etmenin önemine dikkat çeker. Ayrıca şehir hakkında aktarımlarda bulunan seyyâh, şehrin eteklerinin genellikle ilex (İngiliz çoban püskülü) adlı bitki ile kaplı olduğunu nakleder (Rassam, 1897: 43; Chesney, 1868: 515-519). Fraser, Rassam, Chesney ve Heude'nin belirttiği yağmacı kabile ve haydutların bulunduğu dair örneği, Asahel Grant¹⁵'in seyahati sırasında görmek mümkündür. Nitekim Grant, seyahatnâmesinde Mardin'e gelirken yağmaya uğramaması için yöneticiler tarafından yanına otuz atlı askerin verildiğini ve koruma eşliğinde şehre girdiğini bildirmiştir. Ayrıca Grant, şehre girdiğinde, Mardin'in Mezopotamya Ovası'nın eşliğinde dağ üzerine kurulduğunu belirtirken, Mardin Kalesi'nin zapt edilemez olduğunu aktarmıştır (Grant, 1841: 33, 36). Seyyâhların neredeyse tamamının üzerinde durduğu şehrin yüksek konumunu ayrıca değerlendiren Southgate, bu denli yüksekliği bir avantaj olarak değerlendirmektedir. Nitekim seyyâha göre bu yüksek mevki, şehre berrak ve serin bir hava vermekle beraber şehri ovanın kavurucu sıcaklığından önemli ölçüde uzaklaştırmaktadır (Southgate, 1840: 273).

Buckingham, şehre ulaştığında Mardin'in ismini de verdiği dağ silsilesinin ortasında ve yüksek bir tepede kurulu olduğunu belirtmektedir. Mardin Kalesi'nin erişimi zor ve çepeçevre bir duvarla çevrili olduğunu belirten seyyâh, şehri de Mardin Kalesi'nin hemen altında ve etrafı surlarla çevrili şeklinde tasvir etmiştir. Bunun yanı sıra Kinneir ve Heude gibi şehrin çevresinin uzunluğu konusunda tahminde bulunan seyyâh, çevresinin iki milden fazla olabileceğini belirtmektedir (Buckingham, 1827: 337). Mardin isminin etimolojik hikayesini halktan öğrendiği şekliyle seyahatnâmesine aktaran seyyahın, gezip gördüğü yerlerde toplumsal etkileşim içerisine girdiği ve bilgi edinmeye çalıştığı söylenebilir. Fraser'de duyduğu bir hikâyeyi naklederek buraya bazıları tarafından "Delilerin Kalesi" dendiği şeklinde bir söylentinin olduğunu belirtmiştir (Fraser, 1842: 224). Buldukları süre zarfında Mardin'e dair gözlem yapmaya devam eden seyyâhlar, cadde ve sokaklar hakkında da bilgiler vermektedir. Seyyâh Heude'ye göre sokaklar son derece engebeli, elverişsiz ve dardır. Bunun yanı sıra

¹³ Arkeolog olan H. Rassam (1816-1910) Musul'da doğmuş, daha sonra İngiliz vatandaşlığına geçmiştir. Özellikle Asur çalışmaları ile ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bkz. www.stringfixer.com (E. Tarihi: 30/03/2022).

¹⁴ General ve Kâşif olan F. R. Chesney (1789-1872) Annalong'da (Kuzey İrlanda) doğmuştur. Askeri görevi dolayısıyla geziler ve keşifler yapmıştır. Bkz. Lane-Poole, 1887: 195-198

¹⁵ Misyoner ve gezgin olan A. Grant (1807-1844) New York'ta (ABD) doğmuştur. 1835 yılında İran görevi sırasında Mezopotamya bölgesine dair kayıtlar tutmuştur. Bkz. www.stringfixer.com (E. Tarihi: 31/03/2022).

seyyâh, sokakların temiz olduğunu kaydetmiştir (Heude, 1819: 225). Heude'nin söylediklerinin aksine Badger şehirde bulunduğu sırada sokak manzaralarını kirli bir şekilde, bölge sakinlerini ise perişan olarak tanımlamıştır (Badger, 1842: 49). Sokaklar hakkında bilgi vermeye devam eden diğer bir seyyâh ise Lord Warkworth¹⁶'dur. Mardin'de geçtiği yolun zeytin ve incir ağaçlarıyla çevrili olduğunu kaydeden seyyâh, yolların dar, ancak iyi tasarlandığını bildirmektedir (Warkworth, 1898: 226).

b) Mimari ve İdari Yapı

19. yüzyılda Mardin'e gelen seyyâhlar, şehre dair bilgiler verirken, şehrin mimari ve idari yapısının da üzerinde durmuşlardır. Southgate, Mardin'in üzerinde bulunduğu kireç taşı kütesinin şehir için bol bir yapı malzemesi sağladığını belirtmiştir. Taşların kübik bloklar hâlinde kesildiğini belirten seyyâh, bunların ev ve kamu dairesi yapımında kullanıldığını aktarmıştır (Southgate, 1840: 273). Kinneir ise evlerin çok eski olduğunu, ancak iyi bir şekilde inşa edildiğini kaydetmektedir (Kinneir, 1818: 433). Şehrin mimarisi hakkında en detaylı bilgiyi veren seyyâhın Buckingham olduğu söylenebilir. Seyyâh, Mardin Kalesi'nin İslami bir eser olarak görüldüğünü naklederken, evleri Roma tiyatrosunun koltukları misali üst üste dizili sıralar halinde betimlemiştir (Buckingham, 1827: 337). Evlerin taştan inşa edildiğini, çok azının sağlam duvarlı olduğunu zikreden seyyâh, ayrıca bunların küçük yapıda olduğunu ve süslemesiz sade olduklarını gözlemlemiştir (Buckingham, 1827: 338). Heude, şehirde bulunduğu sırada, Mardin mimarisi ile alakalı olarak verdiği bilgide, taş evlerin şimdye kadar ziyaret ettiği yerlerin içerisinde en güzel görünüme sahip olduğunu aktarmaktadır (Heude, 1819: 225). Parry de evlerin tasarımları hakkında bilgiler sunarken, bazılarının kemerli ve zengin oymalı revaklara sahip olduğunu aktarır (Parry, 1895: 73-74). Şehrin bir harabe yığına döndüğünü kaydeden Badger ise, evlerin taştan ve harap halde bulunan kalenin konumlandığı zirveye doğru birbiri üzerinde yükseldiğini belirtir (Badger, 1842: 49). Şehri kuşatan surlar ile ilgili detaylar veren seyyâhlar, bulunduğu konumun engebeli olması itibarıyla surların da düzensiz bir yükselişe sahip olduğunu aktarmaktadırlar (Fraser, 1842: 224; Buckingham, 1827: 337). Bunun yanı sıra evlerin mimarisi hakkında gördüklerini aktaran seyyâh Fraser, bunların taştan inşa edildiklerinden ve kayıtsız bir taş işçiliğine sahip olduklarından bahsetmiştir. Aynı zamanda evlerin teraslarında sahnelerin bulunduğunu betimleyen seyyâh, buraların yaz aylarında akşam yemekleri ve gece uyumak için yapıldıklarını nakletmektedir (Fraser, 1842:

¹⁶ Asıl ismi H. A. George Percy (1871-1909) olan Lord Warkworth Birleşik Krallık'da doğmuştur. Teğmen yardımcılığı ve Hindistan Parlamento müsteşarlığı görevlerinde bulunmuştur. Bkz. www.stringfixer.com (E. Tarihi: 30/03/2020).

224). Evlerin teraslarında bulunan sahneler için benzer aktarımları Buckingham'da da görmek mümkündür. Nitekim ona göre, evlerin terasları düzdür. Yaz aylarında yemek yemek ve gece uyumak için oluşturulmuş etrafı demir korkuluklarla çevrili sahneler mevcuttur (Buckingham, 1827: 338). Yine Southgate ile Parry'de benzer kayıtların mevcut olduğu söylenebilir. Nitekim her iki seyyâh da evlerin çatılarının düz olduklarını ve hemen hemen her çatının geniş bir manzaraya hâkim olduğunu anlatmaktadır (Southgate, 1840: 273; Parry, 1895: 74). Evin iç dizaynını ve mimarisini Warkworth'un seyahatinde görmek mümkündür. Seyyâh, misafirleri olduğu Abdulkadir Çelebi isminde bir şahsın evinin iç dizaynını anlatmıştır. Misafirleri karşılamak için oturdukları divanın oymalarla bolca dekore edilmiş olduğunu zikreden seyyâh, Kur'an'dan metinlerin bulunduğu ve nadir çinilerin sergilendiği bir oda gözlemlemiştir. Ayrıca odanın ortasında büyük bir sobanın olduğunu, duvarlar boyunca kitap ve küçük kemerli girintilerin olduğunu bildirmektedir (Warkworth, 1898: 228).

Mimari hususunda bazı dini mabetlerin dış görünülerinin de seyahatnâmelere aktarıldığı bilinmektedir. Mardin'de gerçek ve tek güzel binanın yüksek bir çıkıntı üzerinde duran büyük bir cami olduğunu ifade eden Warkworth, giriş kapısının Kur'an'dan metinlerle süslü olduğunu, bunun yanında kabartmalarla oyulmuş ve zarif desenlerle birbirine bağlanmış ovaya bakan küçük revaktan söz etmektedir (Warkworth, 1898: 230-231). Fraser, Büyük Camii (muhtemelen Ulu Camii) olarak nitelediği bu yapıyı anlatırken, ince bir minaresi ve nervürlü bir kubbesinin olduğundan bahsetmektedir (Fraser, 1842: 224). Ulu Cami'nin mimari görünümünden bahseden ve en ayrıntılı bilgi sunan seyyâhın şüphesiz Buckingham olduğunu söyleyebiliriz. Seyyâhın ifadelerine göre caminin kapı ve pencerelerinde taş işçiliği oldukça çeşitli ve zengindir. Ulu Cami'nin minaresi kare kaide üzerinde yükseltilmiş dairesel şafttan oluşmaktadır. Şaftın kendisi dıştan yontulmuş kemerler ile süslenmiştir. Seyyâhın dikkat çekici bir özellik olarak nitelediği kısım ise kubbe duvarlarının tepeden aşağıya doğru nervürlü ve oluklu olmalarıdır (Buckingham, 1827: 338-339).

İdari yapı hakkında da bilgi veren seyyâhlar, Mardin'in nereye bağlı olduğunu, kim tarafından yönetildiğini ve şehirde buldukları sırada meydana gelen bazı olaylara seyahatnâmelerinde yer vermişlerdir. Kinneir, şehrin valisinin voyvoda rütbesine sahip olduğunu ve Bağdat¹⁷ paşası tarafından atandığını bildirmektedir (Kinneir, 1818: 433). Bunun

¹⁷ Mardin, 18. yüzyılda Bağdat eyaletine bağlı kaza statüsüne getirilmiştir. Bu yapısını 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam ettirdiği söylenebilir. Kaza, Bağdat eyaletine bağlı voyvodalar tarafından idare edilmiştir. 1840'lı yıllara gelindiğinde Mardin'in, bölgenin önde gelen aşiretlerinden biri olan Milli Aşireti idaresine verildiği görülmektedir. 1840/45 yılları arasında Musul'a bağlanarak buradan tayin edilen vekiller tarafından yönetilmiştir.

dışında Buckingham, şehrin mütesellim¹⁸ tarafından idare edildiğini ve bu kişinin maiyetiyle beraber kalede ikâmet ettiğini belirtmektedir. Ayrıca kalede az sayıda top ve yöneticinin elli askerinin bulunduğunu aktarmıştır (Buckingham, 1827: 337). Yine Heude, şehrin Bağdat paşası tarafından atanan bir mütesellim tarafından yönetildiğini yazarken; Fraser, benzer bir biçimde şehrin valisinin Bağdat paşası tarafından atandığını ve valinin Müslüman olduğunu yazmaktadır (Heude, 1819: 225; Fraser, 1842: 225). Southgate, 1840 yılında, Mardin’de bulunduğu sırada, yönetimin tek bir ailede kalıtsal olduğundan ve bu durumun değişmeye başladığından bahsetmektedir (Southgate, 1840: 285). Bu noktada seyyâhın Mardin’de bulunduğu sırada, idarenin Milli Aşireti kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır. Seyyâh A. H. Layard¹⁹, Mardin ve çevresine düzenlediği seyahati sırasında Milli Aşireti’nin zengin aşiretlerden biri olduğunu ve Mardin Tepeleri ile Habur arasını kontrol ettiğini yazmaktadır. Seyyâhın ifadelerine göre aşiret, bu iki bölge arasını elinde tutmaktaydı ve bölgelerinden geçen yolcuların, kervanların kontrolünü sağlamaktaydı (Layard, 1853: 315). Aşiret hakkında bilgi sunan diğer bir seyyâh J. G. Taylor²⁰’dur. Nitekim kendisi, aşiretin altı yüz çadırdan meydana geldiğini ve Mardin ile Viranşehir arasını ellerinde tuttuklarını kaydetmiştir (Taylor, 1865: 55). 1840’lı yıllarda, Mardin’in Musul idaresine geçtiği sırada, şehirde bulunan Asahel Grant, gördüklerini seyahatnâmesine eklemiştir. Seyyâhın ifadesi ile kasabannın yüksek kalesinden topçu atışları yapıldı ve kasabannın Musul Muhammed Paşa’nın güçlü idaresi altına girdiği haberi verildi (Grant, 1841: 38).

c) Sosyal Yaşam

c.a. Toplumsal Yapı ve Din

Mardin’e gelen seyyâhların birçoğunu şehrin toplumsal yapısı ve dini hakkında ciddi bilgiler vermişlerdir. Seyahatnâmelerde özellikle demografik yapı, nüfus ve din/dini mabetler hakkında ayrıntılı birçok hususu görmek mümkündür. Mardin sakinlerini tarif eden Kinneir, bunları Türkler, Araplar, Keldaniler, Nasturiler, Ermeniler, Yakubiler ve Yahudiler şeklinde sıralamıştır. Seyyâh, bunların yanı sıra şehirde yüz kadar ateşe tapan aile olduğunu da

1845 yılında Mardin’e sancak statüsü yeniden verilmiştir. Şehir daha sonra 1865’ten Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar Diyarbakir’e bağlı olarak sancak statüsünü devam ettirmiştir. Bkz. Taştemiş, 2003: 46-47.

¹⁸ Mütesellimlere bazen voyvoda da denildiği bilinmektedir. Bkz. (Özkaya, 2006: 203).

¹⁹ Avukat, Arkeolog ve Büyükelçi olan A. H. Layard (1817-1894) Fransa’da İngiliz bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Özellikle Nimrud ve Ninova’da yaptığı arkeolojik çalışmalarla ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bkz. www.snaccooperative.com (E. Tarihi: 30/03/2022).

²⁰ J. G. Taylor Birleşik Krallık’da doğmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı yetkilisi ve arkeologdur. Diyarbakir ve Erzurum’da başkonsolosluk yapmıştır. Bkz. www.britishmuseum.org (E. Tarihi: 30/03/2022).

aktarmaktadır (Kinneir, 1818: 433). Heude de Kinneir ile benzer isimleri sayarken bunlara ek olarak Parsilerin de bulunduğunu kaydeder (Heude, 1819: 225). Kinneir ve Heude'ye göre Buckingham'ın bu konuda rakamlarla birlikte daha fazla ayrıntı verdiğini söylemek mümkündür. Seyyâhın ifadesine göre, Mardin'in nüfusu tahminen yirmi bin kadardır. Bunların üçte ikisi Müslüman geri kalanı ise Hristiyan ve Yahudilerden oluşmaktadır. Süryaniler iki bin, Ermeniler beş yüz, Ermeni Katolikler bin, Keldani ve Nasturiler üç yüz, Yahudilerin de dört yüz hanesi bulunur. Bunların her birinin kendi kiliseleri vardır. Bunların dışında Güneş'e tapan Şemsiler bulunmaktadır. Bunlar yaklaşık bin ailedir ve kendilerini gizlemektedirler. (Buckingham, 1827: 340-341). Müslümanların sekiz camisinin olduğunu bildiren seyyâh, bunların beşinin küçük, diğer üçü içerisinde de birinin büyük olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Ulu Camii ile alakalı olarak bir zamanlar Hristiyan Kilisesi olduğuna dair bulunan söylemlerin dış görünüşü itibari ile böyle bir izlenim vermediğini zikretmektedir (Buckingham, 1827: 339). Fraser ve Southgate, Buckingham ile benzer bir biçimde sekiz camiden ve bunların birinin büyük olduğundan söz etmektedir. Aynı zamanda Fraser, Ulu Cami'nin zamanında bir kilise olduğunu duyduğunu naklederken, Southgate, Müslümanlara ait iki de manastır olduğunu kaydetmiştir. Bunun yanı sıra Parry de Buckingham'a benzer bir biçimde nüfusun yirmi bin kadar olduğunu belirtmiştir (Fraser, 1842: 224; Southgate, 1840: 284; Parry, 1895: 74). Mardin'de hangi etnik unsurların yaşadığını birer birer belirtmeyen Ainsworth ise sadece çok karışık bir yapıya sahip olduğunu bildirmiştir. Öte yandan seyyâhın ifadesine göre, her mezhep birbirine karşı düşmanlık beslemektedir. Nitekim örnek olarak da Suriyeliler ve Suriyeli Roma Katolikleri arasında ihtilafların bulunduğunu seyahatnâmesinde görmek mümkündür (Ainsworth, 1842: 115).

Şehirde bulunan etnik ve dini unsurlar hakkında farklı rakam ve bilgiler veren Southgate, ziyareti sırasında kasaba nüfusunun yaklaşık beş yüz Ermeni Katolik, dört yüz Yakubi, İki yüz elli Süryani Katolik, yüz Keldani, on Yahudi ve kalanı Müslüman olmak üzere üç bin aile olarak ele almıştır. Yakubiler, Süryani Katolikler, Keldaniler ve Ermenilerin her birinin kiliselerinin olduğunu ayrıca eklemektedir (Southgate, 1840: 274). Badger'in de şehrin etnisitesi ve dini yapılanması hakkında bilgiler verirken, nüfus olarak Southgate'nin belirttiği rakama yakın bir rakam verdiği görülmektedir. Seyyâhın aktarımına göre, Müslüman 1506, 600 Yakubi, 120 Katolik Süryani, 500 Katolik Ermeni ve 60 Keldani olmak üzere toplam 2780 ailedir. Ermenilerin bir, Keldanilerin bir ve Yakubilerin kasabada iki kiliseleri bulunmaktadır (Badger, 1842: 49). Nüfus olarak yaklaşık yirmi bin rakamından söz eden Fraser, bunların üçte

ikisini Müslüman, geri kalanını Yahudiler olarak vermiştir. Bununla birlikte Buckingham'ın söylemlerine benzer bir biçimde, ancak hane sayısı vermeyerek, Şemsilerin bulunduğunu aktarmaktadır (Fraser, 1842: 224-225). Ainsworth'un iddia ettiği her mezhebin birbirine karşı düşmanlık beslediği meselesi, Warkworth'un seyahatnâmesinde farklı bir izlenim göstermektedir. Nitekim seyyâh, Hristiyanların kendi iç mezhepsel durumları hakkında bilgi vermemekle beraber Hristiyanlar ile Müslüman komşular, onun kendi deyişimi ile mükemmel bir uyum içerisinde yaşamaktadırlar (Warkworth, 1898: 227). Southgate, Müslüman kesimi açarken bunların Araplar ve Kürtlerden oluştuğunu nakleder. Ona göre, şehrin dili Arapçadır. Sadece birkaç kişi Türkçe konuşmaktadır (Southgate, 1840: 284). Benzer bir biçimde Heude, Arapçanın burada ortak dil olduğunu ve Diyarbakir'den daha iyi bilindiğini söylemektedir (Heude, 1842: 49). Buckingham bütün bunlara ek olarak şehirde üç hamam bulunduğuna işaret eder. Bunların bakımlarının kötü olduğunu ekleyen seyyâh, su temininin zayıf olduğunu zikretmektedir. Ayrıca diğer Türk kentlerinde yaygın halde bulunan kahvehanelerin Mardin'de oldukça az sayıda olduğunu kaydetmiştir (Buckingham, 1827: 339-340).

c.b. İktisadi Yapı ve Giyim Kuşam

Mardin'e gelen seyyâhların gözlemleri sırasında, şehrin iktisadi durumu ve giyim kuşamı hakkında az da olsa bilgilerin mevcut olduğu söylenebilir. Buckingham, Mardin'deki tek kervansarayın oldukça küçük bir yapıda olduğunu gözlemlerken, bu kervansarayın en iyisi olduğunu kendisine bildirdiklerini yazmaktadır. Çarşılar çok sayıda olmalarına rağmen kemerli çatılarla örtülmüş çok dar alanlardadır. Öyle ki seyyâhın ifadesine göre, buradaki mallar, kasaba için gerekli olan tüketimi dahi zor karşılamaktadır. Bütün bu eksikliklerin sebebini değerlendiren seyyâh, bu durumu halkın yoksulluğuna bağlamış ve Mardin'in konumunun getirdiği elverişsiz ortamın ticarete yansması olarak göstermiştir (Buckingham, 1827: 340). Çarşıda bulunan bedestenlere dikkat çeken Southgate, yapıların taştan yapılmış, ateşe dayanıklı ve ayrı ayrı bölümlerinin bulunduğunu yazarken, tüm farklı esnaf ve zanaatkârlarıyla çarşıların oldukça geniş bir yapıda olduğunu anlatmıştır (Southgate, 1840: 274). Şehrin çarşılarına ait kayıtların Parry'nin seyahatnâmesinde de görmek mümkündür. Seyyâh, çarşayı kare taş sütunlarla desteklenen ve yüksek tonozlarla örtülü yaklaşık yüz metrekarelik bir alan olarak belirtir (Parry, 1895: 84). Çarşıda bulunan dükkanların sattığı ürünler ile ilgili detaylar vermeye devam eden Parry, Avrupa imalatı olan ürünlerin bulunduğunu bunların Manchester Pamukluları ve Fransız Muslinleri olduğunu kaydeder. Bunun dışında seyyâh, dükkanlarda Diyarbakir ya da Halep'ten gelen kalm çizgili ipek kumaşların bulunduğundan söz etmektedir

(Parry, 1895: 85) Badger, Mardin'in ticaretinin dağlardan toplanan mazılar ile yürütüldüğünü belirtmektedir. Ona göre, Mardin'den toplanan mazılar Halep'e gönderilir ve buradan Avrupa'ya ihraç edilmektedir (Badger, 1842: 49). Şehrin giyim kuşamına geçmeden önce insanları hakkında da gözlem yapan Badger, insanların güzel ve sıhhatli oluşuyla ayırt edildiğini söyler. Seyyâh, Musul'da vebanın çok fazla olduğunu anlatırken, Mardin'de bu durumun çok az olduğundan söz etmiştir (Badger, 1842: 273-274). Giyim kuşam hakkında kısaca gördüklerini yazan Seyyâh Buckingham, Mardin'de hem Hristiyanların hem de Müslümanların Mısır'da olduğu gibi mavi renkli kareli kumaşlarla örtüldüğünü belirtmektedir. Bunun yanında süsleme tarzı olarak kadınların burunlarına halka (hızma) taktıklarını ifade etmiştir (Buckingham, 1827: 344). Mardin halkı ile Urfa halkının giyim kuşamını karşılaştıran seyyâh, Mardin'in daha hafif kumaşlar kullandığını zikretmektedir. Ona göre, Mardinliler kıyafetlerinin üzerine Ankara şalı ve normal cübbe giyinmekteydiler (Buckingham, 1827: 343).

Sonuç

Seyahatnâmeler merak uyandıran seferlerin, sonraki yüzyıllarda amaç ve kapsamının değişmeye başlamasıyla meydana getirilmiş eserlerdir. Özellikle 13 ile 16. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nin topraklarını genişletmeye başlamasıyla birlikte Batı ile olan sıkı temas hattı, Batılı seyyâhlar tarafından Doğu'yu keşfetme arzusunu doğurmuştur. 18. yüzyıldan itibaren gelişen teknoloji koşulları, seyahat edenlerin sayısını arttırırken, Doğu'yu keşfetme fikrinin (oryantalizm) bir ana dal olarak Batı'da incelenmeye başlanması, seyyâhların amacının ve seyahatnâmelerin içeriğinin değişmesini sağlamıştır. 19. yüzyılda Mezopotamya bölgesine yapılan seyahatler, şehirlerin birçok yönü hakkında bilgi vermektedir. Mardin, bu şehirlerin içerisinde İran-Anadolu, Suriye-Irak hattında bir kavşak konumuna sahip olup, bahsedilen ülkelere gitmek isteyen seyyâhların mümkün mertebe uğrak noktalarından biri olmuştur. Şehrin kozmopolit bir yapıda olması seyyâhların ilgisini çeken bir konu iken, konumu itibari ile dağ silsilesi üzerine konumlanmış olması birçok seyyâhı meraklandıran ve etkileyen bir husus olmuştur. Birçoğunun bölgeye gelmesindeki amaç daha çok askeri ve misyonerlik doğrultusunda ise de şehrin mekânsal yapısı, mimarisi, idaresi, toplumsal yapısı, dinleri, dilleri, iktisadi durumu ve giyim kuşamı hakkında çeşitli ayrıntılar sunan seyyâhların, şehrin tarihine sundukları katkının yadsınamayacak ölçüde büyük olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Ainsworth, W. F., (1842). **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia**. Vol. II, London.

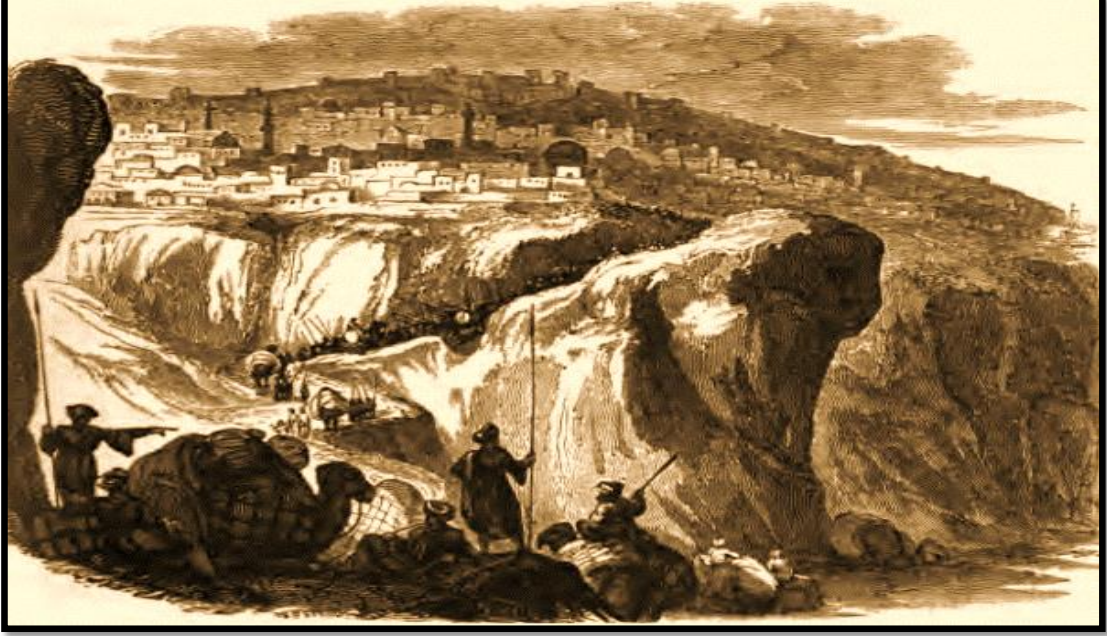

- Akis, M., (2007). “İngiliz Buckingham’ın Seyahatnamesine Göre Yüzyılın Başlarında Mardin’de Sosyal ve Ekonomik Hayat”, (Haz. İbrahim Özcoşar), **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**. c. I, s. 429-444.
- Alioğlu, E. F., (2013). “Geleneksel Mardin Evleri”, (Ed. Emre Ayvaz – İlkay Balıç – Altuđ Yılmaz), **Mardin ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı (Mardin Tebliđleri)**. s. 44-58.
- Arslan, H., (2019). **Artuklular Döneminde Mardin**. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Avcı, R., (2020). “Seyahat Notları ve Oryantalist Bilgi Üretimi: Eduard Sachau (1845-1930) Örneği”, **Diyalog Dergisi**. c. 8, Sayı: 1, s. 29-47.
- Badger, G. P., (1842). **The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of A Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844**. Vol. I, London.
- Bilgicioğlu, B., (2003). “Mardin Mimari”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 28, s. 48-51.
- Buckingham, J. S., (1827). **Travels in Mesopotamia**. Vol. I, London.
- Canlı, T., (2019). **Arap Edebiyatında Seyahatname ve İbn Fadlân’ın Seyahatnamesi**. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
- Cevad, A., (1314). **Memalik-i Osmaniyye’nin Tarih ve Coğrafya Lügati**. c. 3, İstanbul: Kısır Matbaası.
- Chesney, G. F. R., (1868). **Narrative of the Euphrates Expedition Carried on By Order of the British Government During the Years 1835, 1836, and 1837**. London.
- Çağrıcı, M., (2009). “Seyahat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 37, s. 7-9.
- Çerme, T., (2009). “Mardin Şehrinin Son Ermenileri”, **Kebikeç Dergisi**. Sayı: 27, 99-106.
- Dictionary of National Biography**. (Ed. Leslie Stephen-Sidney Lee), Vol. 31 [s. 192-193], 7 [s. 202-203], 20 [s. 211-212], 10 [s. 195-198], (1886/1892).
- Dinç, F., (2021). “İslam İnşâ Hukukunun Mardin Kent Mekânına Yansımaları”, **Mukaddime Dergisi**. c. 12, Sayı: 2, s. 307-346.
- Erkanal, H., “Mezopotamya’ya Açılan Kapı: Nusaybin”, (Haz. İbrahim Özcoşar), **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**, c. I, s. 1-16.
- Fletcher, J. P., (1850). **Notes From Nineveh, and Travels in Mesopotamia, Assyria, and Syria**. Philadelphia.
- Fraser, J. B., **Mesopotamia and Assyria, From the Earliest Ages to the Present Time; With Illustrations of Their Natural History**. London.
- Gemi, A., (2016). “Arap Edebiyatında Seyahatname/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin”, **Doğu Araştırmaları Dergisi**. c. 2, Sayı: 16, s. 39-55.
- Göyünç, N., (1969). **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gözütok, T., (2010). “19.Yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Ortadođu ve İstanbul İmgesi: François René De Chateaubriand Örneği”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. Sayı: 44, s. 97-117.
- Grant, A., (1841). **The Nestorians; or the Lost Tribes**. New York.
- Güneş, H. H., (2007). **Abdüselam Efendi’nin Mardin Tarihi**. İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın.
- Gürhan, V., (2015). “XVIII. Yüzyılda Mardin Kalesi Üzerine Bazı Tespitler”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**. c. 7, Sayı: 2, s. 219-233.
- Hammer, J. V., (1330). **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**. c. 4, İstanbul: Bedrusyan Matbaası.

Zeliha KATKAY

- Heude, L. W., (1819). **A Voyage up Persian Gulf, and A Journey Overland From India to England in 1817**. London.
- Kinneir, J. M., (1818). **Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan**. London.
- Kütük, A., (2018). **Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikayesi**. İstanbul: Divan Kitap.
- Layard, A. H., (1853). **Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon; With Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert**. New York.
- Lord Warkworth, M. P., (1898). **Notes From a Diary in Asiatic Turkey**. London.
- Nasıroğlu, M., (2010). **Batlı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi (Mardin, Nusaybin ve Hasankeyf)**. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Nasıroğlu, M., (2012). “Yeniçağ’da Batlı Seyyahların Gözüyle Mardin”, **Batman University Journal of Life Sciences**. c. 1, Sayı: 1, s. 827-836.
- Özçoşar, İ., (2019). “Osmanlı Modernleşmesi/Merkezileşmesi ve Kriz: Mardin Çevresinde Aşiretler Zamanı”, **Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 3, Sayı: 2, 1-23.
- Özkaya, Y., (2006). “Mütesellim”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 32, s. 203-204.
- Parry, O. H., (1895). **Six Months in A Syrian Monastery**. London.
- Rassam, H., (1897). **Asshur and the Land of Nimrod**. New York.
- Southgate, H., (1840). **Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia, and Mesopotamia**. Vol. II, London.
- Şeşen, R., (1993). “Cezîre”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 7, s. 509-511.
- Tarduş, İ., (2020). **19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kürtler**. Doktora Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı.
- Taştemir, M., (2003). “Mardin”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 28, s. 43-48.
- Taylor, J. G., (1865). “Travels in Kurdistan, With Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris and Ancient Ruins in Their Neighbourhood”, **Journal of the Royal Geographical Society of London**. Vol. 35. s. 21-58.
- Üçel-Aybet, G., (2018). **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, H., (2006). “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, **Şarkiyat Mecmuası**. Sayı: 9, s. 99-121.
- Yazıcı, H., (2009). “Seyahatnâme”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 37, s. 9-11.
- Yılmaz, İ., (2009). “Kültürel Zenginlik Bakımından Mardin”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**. c. 9, Sayı: 1, s. 51-70.
- Yılmaz, Ö., (2013). “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**. c. 28, Sayı: 2, s. 587-614.
- Zengin, B., (1999). **Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk) Mardin Tarihi**. Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- www.snaccooperative.com (Erişim Tarihi: 30/03/2022).
- www.britishmuseum.org (Erişim Tarihi: 30/03/2022).
- www.idref.fr (Erişim Tarihi: 31/03/2022).
- www.stringfixer.com (Erişim Tarihi: (30-31/03/2022)).
- www.tr.travelogues.gr (Erişim Tarihi: 31/03/2022).

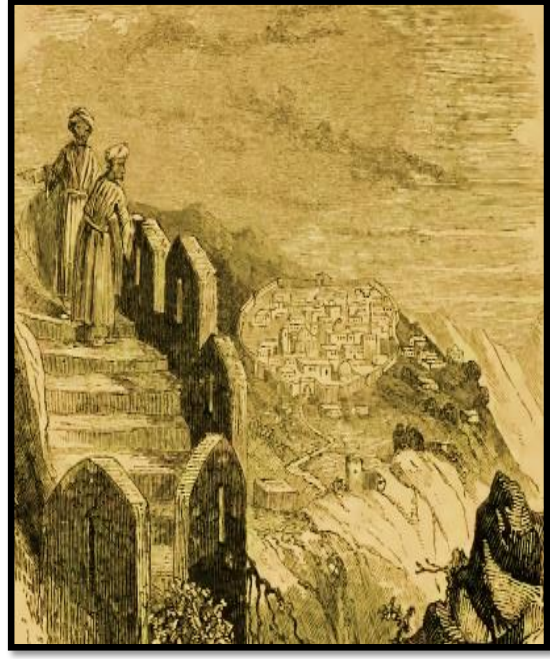
Ekler

Resim I: Mardin şehrine giriş (Buckingham, 1827: 314).

Resim II: Mardin Yakubileri (Badger, 1842: 55).

Resim III: Mardin'in görünümü (Badger, 1842: 48).